

OLIV TA'LIMNING INKLYUZIV MUHITIDA TYUTORLIK XIZMATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARI

Ramazonova Ruxsora Rashid qizi

Buxoro davlat texnika universiteti Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va
pedagog kadrlar tayyorlash bo'limi mutaxassisi

E-mail: ruxsoraramazonova55@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22045327>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 17-avgust 2026 yil
Ma'qullandi: 19-avgust 2026 yil
Nashr qilindi: 21-avgust 2026 yil

KEYWORDS

inklyuziv ta'lim, oliy ta'lim,
tyutorlik xizmati, samaradorlik
mezonlari, baholash
ko'rsatkichlari, alohida ta'lim
ehtiyotlariga ega talabalar,
psixologik-pedagogik kuzatuv,
akademik moslashuv,
kvalimetrik model.

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolada oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantirish sharoitida tyutorlik xizmati samaradorligini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari nazariy hamda amaliy jihatdan keng tahlil qilingan. Tadqiqotda alohida ta'lim ehtiyotlariga ega bo'lgan talabalarni (ATEGT) oliy ta'lim muhitiga psixologik-pedagogik, akademik va ijtimoiy moslashtirishda tyutorlarning o'rni va ularning faoliyati natijaviyligini kvalimetrik hamda sifat ko'rsatkichlari asosida baholash mexanizmlari ishlab chiqilgan. Muallif tomonidan akademizm, ijtimoiy-psixologik integratsiya, kasbiy-metodik kompetentlik va infratuzilmaviy-kommunikativ yo'nalishlar bo'yicha aniq baholash mezonlari taklif etilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta'limda inklyuziv madaniyatni shakllantirish va tyutorlik xizmatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Jahonda oliy ta'lim tizimini transformatsiyalash va inson kapitalini rivojlantirish sharoitida ta'limning barcha uchun ochiqligi hamda teng imkoniyatlar tamoyiliga asoslangan inklyuziv muhitni barpo etish ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi va "Barqaror rivojlanish maqsadlari" (4-maqсад: Sifatli ta'lim) talablariga mos ravishda oliy ta'lim muassasalarida (OTM) alohida ta'lim ehtiyotlariga ega bo'lgan talabalarning (ATEGT) to'laqonli va sifatli ta'lim olishlarini ta'minlash zarurati ortib bormoqda.

Oliy ta'limda inklyuziv sinf xonasi va teng imkoniyatlar muhiti.

O'zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Inklyuziv ta'lim nafaqat jismoniy yoki sensor cheklovlarga ega shaxslarni, balki turli sabablarga ko'ra ta'lim olishda qiyinchilikka uchrayotgan barcha talabalarni jamiyatga va akademik muhitga integratsiya qilishni nazarda tutadi. Bu borada OTMlarda faoliyat olib borayotgan tyutorlar (akademik murabbiy va kuzatuvchi mutaxassislar) zimmasiga muhim mas'uliyat yuklanadi.

Tyutorlik xizmati inklyuziv oliy ta'lim tizimining tayanch ustunlaridan biri hisoblanadi. Tyutor talabaning akademik o'zlashtirishi, psixologik barkamolligi, ijtimoiy moslashuvi hamda uning individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirishda bevosita ko'makchi va vositachi vazifasini bajaradi. Biroq, amaliyotda tyutorlik xizmatining mazmuni, vazifalari va eng muhimi — ularning faoliyati samaradorligini baholashning aniq, me'yoriy va ilmiy ilmiy asoslangan indikatorlari mukammal shakllanmagan.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, oliy ta'limda inklyuziv muhitni tashkil etish shunchaki binolarni panduslar bilan ta'minlash yoki ATEGTni o'qishga qabul qilish bilan cheklanmaydi. U sifatli pedagogik, psixologik va tashkiliy ko'makni talab qiladi. Tyutorlik xizmati samaradorligini baholashning samarali mezonlari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqish oliy ta'lim sifatini oshirish, resurslardan unumli foydalanish hamda har bir talabaning individual salohiyatini ro'yobga chiqarish imkonini beradi.

Ilmiy mavzuning o'rganilganlik darajasi (literatura tahlili)

Inklyuziv ta'lim va tyutorlik institutini pedagogik hamda psixologik nuqtai nazardan tadqiq etish bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan bir qancha tadqiqotlar olib borilgan.

Tyutorlik tushunchasi va uning tarixiy-pedagogik ildizlari Oksford va Kembrij universitetlarining mumtoz ta'lim modelidan kelib chiqqan bo'lib, bu borada E.Gordon, S.Tironi, hamda rus tadqiqotchilari T.M.Kovaleva, N.V.Rybalkinalarning ilmiy ishlari alohida o'rin tutadi. T.M.Kovaleva va S.V.Dudchik tyutorlikni talabaning individual ta'lim dasturini tuzish va uni amalga oshirishga hamrohlik qiluvchi alohida pedagogik pozitsiya hamda oliy ta'limdagi inklyuziyaning asosiy omili sifatida talqin etadi.

Tyutorlik xizmatining ko'p tarmoqli pedagogik tuzilmasi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida tyutorlik va psixologik-pedagogik hamrohlik masalalari I.I.Golosova, N.M.Nazarova, Ye.V.Yastrebova, V.Z.Kotorov hamda Ye.V.Karpikova kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularning ishlarida ATEGTga tyutorlik ko'magini ko'rsatishning korreksion, adaptiv va pedagogik-reabilitatsion funksiyalari asoslab berilgan. Xorijiy amaliyotda (AQSH va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida) "academic advising" va "disability support services" (DSS) tushunchalari doirasida S.Breslin, D.Johnstone, R.Stodden va M.M.Snyder kabi mualliflar inklyuziv ta'limda tyutorning roli va samaradorlik monitoringini tahlil qilishgan.

O'zbekiston ilmiy muhitida inklyuziv ta'lim muammolari va oliy ta'limda tyutorlik institutini rivojlantirish masalalari D.Aytboeva, F.U.Qodirova, G.M.Raximova, M.A.Lapasov, D.S.Qosimova hamda Sh.S.Ergashevalarning ishlarida o'z aksini topgan. Biroq, mavjud ilmiy ishlarning aksariyat qismi umumiy maktabgacha va maktab ta'limiga yo'naltirilgan bo'lib, oliy ta'lim muassasalarining inklyuziv muhitida tyutorlik xizmati samaradorligini baholash mezonlari hamda indikatorlarini yaxlit tizim sifatida tahlil qilish masalasi yetarlicha tadqiq etilmagan. Bu esa ushbu ilmiy izlanishning asosiy ob'yekti va vazifalarini belgilab beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan va inklyuziv yondashuvlar yetakchi metodologik asos sifatida xizmat qildi. Tadqiqot doirasida quyidagi ilmiy va amaliy metodlar majmuidan foydalanildi:

1.Nazariy-qiyosiy tahlil: Inklyuziv ta'lim va tyutorlik xizmatiga oid xalqaro hamda mahalliy me'yoriy-huquqiy hujjatlar, ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlil qilindi.

2.Kvalimetrik metod: Tyutorlar faoliyati samaradorligini miqdoriy va sifatiy baholash ko'rsatkichlarini shkala bo'yicha shakllantirishda va kvalimetrik modellarni tuzishda qo'llanildi.

3.Ekspert baholash (Delphi metodi): Oliy ta'lim muassasalarining inklyuziv ta'lim bo'yicha mutaxassislari, tajribali tyutorlar hamda defektolog-pedagoglardan iborat 25 nafar ekspert ishtirokida baholash mezonlarining salmog'i va validligi belgilandi.

4.Sotsiologik so'rovnomalar va anketalashtirish: OTMlarda tahsil olayotgan ATEGT va oddiy talabalar, shuningdek, professor-o'qituvchilar o'rtasida tyutorlik xizmati sifatidan qoniqish darajasini aniqlash bo'yicha so'rovnomalar o'tkazildi.

5.Modellashtirish: Oliy ta'limning inklyuziv muhitida tyutorlik xizmati samaradorligini baholashning ko'p omilli pedagogik modeli ishlab chiqildi.

Natijalar (results)

1. Inklyuziv oliy ta'limda tyutorning roli va vazifalari

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oliy ta'limdagi inklyuziv muhitda tyutor shunchaki tartib-intizomni nazorat qiluvchi xodim emas. U alohida ta'lim ehtiyojlariga ega talabalar (ATEGT) uchun bir vaqtning o'zida **yo'naltiruvchi (fatsilitator), muloqot ko'prigi (mediator)** va **shaxsiy rivojlanish bo'yicha maslahatchi (mentor)** vazifasini bajaradi.

Inklyuziv ta'limda tyutorlik faoliyati 4 ta asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi:

A. Tashxis qo'yish va moslashtirish: Talabani imkoniyatlari va ta'limiy ehtiyojlarini o'rganib, uning universitetga moslashuv xaritasini tuzish.

B. Akademik ko'mak: Talabaga individual o'quv rejasini shakllantirish va fani o'zlashtirishda yordam berish.

C. Ijtimoiy moslashtirish: Talabani guruhdoshlari bilan do'stona munosabat o'rnatishiga ko'maklashish va uni ma'naviy-ma'rifiy tadiroylarga jalb etish.

D. Resurslar bilan ta'minlash: Universitetdagi texnik va raqamli imkoniyatlardan (elektron kutubxona, maxsus dasturlar) talabani erkin foydalanishini tashkillashtirish.

2. Tyutorlar faoliyatini baholash mezonlari va indikatorlari

Tyutorlik xizmatining samaradorligini an'anaviy yo'l bilan (faqat talabani baholari va davomati orqali) xolis baholab bo'lmaydi. Shu sababli, tadqiqot davomida tyutorlar faoliyatini **4 ta asosiy mezon** bo'yicha baholash tizimi va ularning aniq ko'rsatkichlari (indikatorlari) ishlab chiqildi.

1-mezon: Akademik-pedagogik ko'rsatkichlar (Natijadagi ulushi: 30%)

Talabani o'quv jarayonidagi muvaffaqiyati va akademik o'sishini aks ettiradi:

-GPA ko'rsatkichining dinamikasi: Talabani fanlarni o'zlashtirish darajasi va akademik qarzdorlikning kamayishi.

-Individual ta'lim rejalari (ITR): Moslashtirilgan o'quv dasturlarining kamida 85-100% bajarilishi.

-O'quv intizomi: HEMIS tizimi ma'lumotlariga ko'ra, darslarni asossiz qoldirish holatlarining kamayishi.

-Ilmiy faollik: Talabalarining ilmiy to'garaklar va tanlovlardagi ishtiroki.

2-mezon: Psixologik va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari (Natijadagi ulushi: 30%)

Talabani emotsional barqarorligi va guruhga integratsiyalashuvini ko'rsatadi:

-Psixologik moslashuv darajasi: Testlar va so'rovnomalar orqali talabani o'z-o'zini baholash va moslashuv ko'rsatkichi o'sishi.

-Guruhdagi muhit: Sotsiometrik tahlillar asosida talabani yakkalanib (izolyatsiyada) qolish xavfini kamaytirish.

-Jamoat ishlaridagi ishtirok: Talabalarning universitet va guruh tadbirlaridagi qamrovi (kamida 70%).

-Ruhiiy barqarorlik: Konfliktlar va psixologik tushkunlik holatlarining oldi olinishi.

3-mezon: Tyutorning kasbiy va metodik tayyorgarligi (Natijadagi ulushi: 20%)

Tyutorning o'z ustida ishlashi va pedagogik mahoratini baholaydi:

-Malaka oshirish: Inklyuziv pedagogika va psixologiya bo'yicha kamida yiliga bir marta maxsus kurslarni o'taganligi.

-Metodik bazaning mavjudligi: ATEGT bilan ishlash bo'yicha maxsus qo'llanma va keyslar yaratganligi.

-Innovatsion metodlar: Dars berish va muloqotda zamonaviy va raqamli texnologiyalarni qo'llashi.

4-mezon: Tashkiliy va hamkorlik ko'rsatkichlari (Natijadagi ulushi: 20%)

Tyutorning boshqa mutaxassislar va ota-onalar bilan aloqasini ko'rsatadi:

-Ko'p tarmoqli hamkorlik: O'qituvchilar, psixologlar, shifokorlar va ota-onalar bilan birgalikda ishlash intizomi.

-Infratuzilmadan foydalanish: Yordamchi (assistiv) va moslashtirilgan texnik vositalardan samarali foydalana olishi.

-Qoniqqanlik darajasi: Talabalar va ota-onalarning tyutor faoliyatidan qanchalik mamnunligi (CSI indeksi bo'yicha kamida 80%).

3. Samaradorlikni baholashning matematik modeli (Kvalimetrik shkala)

Tyutorlik xizmatining umumiy samaradorlik indeksini (I_{TE}) hisoblash uchun quyidagi soddalashtirilgan formuladan foydalaniladi:

$$I_{TE} = (K_1 \times 0.30) + (K_2 \times 0.30) + (K_3 \times 0.20) + (K_4 \times 0.20)$$

Bu yerda: K_1, K_2, K_3, K_4 — har bir mezon bo'yicha tyutor toplagan ballar (100 ballik shkalada).

Baholash natijalariga ko'ra tyutor faoliyati 4 ta darajaga bo'linadi:

1. **A'lo (85 – 100 ball):** Tyutor har bir talabaga individual yondashadi, talabalarning o'zlashtirishi va moslashuvida barqaror va yuqori natijalar kuzatiladi.

2. **Yaxshi (70 – 84 ball):** Tyutor faoliyati tizimli, lekin psixologik yoki metodik yo'nalishlarda kichik kamchiliklar bor, talabalarning moslashuvi barqaror.

3. **Qoniqarli (55 – 69 ball):** Faoliyat asosan rasmiyatchilik uchun olib boriladi, ATEGT bilan ishlashda qiyinchiliklar mavjud, tyutorga qo'shimcha malaka oshirish talab etiladi.

4. **Qoniqarsiz (0 – 54 ball):** Inklyuziv qo'llab-quvvatlash tizimi ishlamayapti, talabalarning ko'rsatkichlari salbiy, tyutor faoliyati qayta ko'rib chiqilishi shart.

Muhokama (discussion)

Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, oliy ta'limda tyutorlik xizmatining samaradorligi faqatgina talabalarning baholari yoki davomati kabi an'anaviy akademik ko'rsatkichlar bilan cheklana olmaydi. Inklyuziv ta'lim tamoyillariga ko'ra, eng muhim natija bu — ATEGTning jamiyat va OTM jamoasiga to'laqonli va teng huquqli integratsiyalashuvidir.

Ilgari o'tkazilgan tadqiqotlarda (masalan, T.M.Kovaleva, I.I.Golosova) tyutorlik xizmati asosan umumiy ta'lim maktablari yoki ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar misolida ko'rib chiqilgan edi. Oliy ta'limning o'ziga xosligi shundaki, talabalar ulg'aygan shaxslar (andragogika tamoyillari) bo'lib, ularda mustaqillik, kasbiy o'z-o'zini belgilash va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish birlamchi ahamiyatga ega.

Tadqiqotimizda taklif etilgan baholash mezonlari va kvalimetrik modeli boshqa ta'lim modellari bilan quyidagi afzalliklari bilan ajralib turadi:

1. **Ko'p omillilik va muvozanatlashganlik:** Model akademik va psixologik ko'rsatkichlarni teng darajada (har biri 30%) inobatga oladi.
2. **Subyektivlikning minimallashtirilganligi:** So'rovnomalar (CSI), standartlashtirilgan psixologik testlar hamda HEMIS axborot tizimi ma'lumotlarining birgalikda qo'llanishi baholashning xolisligini ta'minlaydi.
3. **Amaliy yo'naltirilganlik:** Ushbu mezonlar OTM rektorati hamda kadrlar bo'limi (HR) uchun tyutorlarni rag'batlantirish yoki ularning malakasini oshirish ehtiyojlarini aniqlashda tayyor vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar

Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantirish va uning sifatini ta'minlashda tyutorlik xizmatining o'рни beqiyosdir. Tyutorlik xizmati samaradorligini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini amaliyotga joriy etish oliy ta'lim tizimida inklyuziv madaniyat va sifatni boshqarishning muhim bosqichi hisoblanadi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi **ilmiy-amaliy tavsiyalar** ilgari suriladi:

- A. **Me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish:** Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan OTMlarda inklyuziv ta'lim sharoitida tyutorlik xizmatini tashkil etish hamda ularning faoliyatini baholash bo'yicha maxsus Nizom va mezonlarni tasdiqlash.
- B. **Kvalimetrik monitoring tizimini raqamlashtirish:** OTMlarning elektron ta'lim platformalariga (HEMIS va b.) tyutorlar samaradorligini avtomatik va yarim avtomatik baholash va ularning reytingini shakllantirish modulini kiritish.
- C. **Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish:** Tyutorlar uchun inklyuziv pedagogika, defektologiya, surdopedagogika, tiflopedagogika hamda inklyuziv psixologiya modullari bo'yicha doimiy malaka oshirish va trening kurslarini tashkil etish.
- D. **Rag'batlantirish mexanizmlari:** Baholash natijalariga ko'ra "Yuqori samaradorlik" (85-100 ball) ko'rsatgan tyutorlarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish, diferensial maosh to'lash tizimini yo'lga qo'yish.

Multidisciplinar jamoalarni shakllantirish: Tyutor, psixolog, defektolog, tibbiyot xodimi hamda soha o'qituvchilaridan iborat turlicha ixtisoslikdagi hamkorlik jamoalarini tuzish va ularning koordinatsiyasini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (references):

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'RQ-637-son. – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni, O'RQ-641-son. – Toshkent, 2020-yil 15-oktabr.
3. BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi. – Nyu-York: BMT, 2006.
4. Aytboeva D. Oliy ta'limda inklyuziv muhitni yaratishning pedagogik xususiyatlari // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2021. – № 4. – B. 34-41.
5. Qodirova F.U. Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 212 b.
6. Qosimova D.S. Oliy ta'lim muassasalarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega talabalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – Buxoro, 2022. – № 6. – B. 118-125.

7. Lapasov M.A. Oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik faoliyatining pedagogik-psixologik asoslari. – Samarqand: SamDU nashri, 2022. – 148 b.
8. Raximova G.M. Inklyuziv ta'limda tyutorning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2023. – № 2. – B. 54-61.
9. Ergasheva Sh.S. OTMda talabalar akademik moslashuvini ta'minlashda tyutorlik institutining o'rni // Oliy ta'limda ilmiy tadqiqotlar. – Toshkent, 2023. – № 1. – B. 89-95.
10. Kovaleva T.M., Dudchik S.V. Osnovy tyutorskogo soprovozhdeniya v obrazovanii: Uchebnik i praktikum dlya vuzov. – M.: Izdatelstvo Yurayt, 2020. – 214 s.
11. Golosova I.I. Tyutorskoe soprovozhdenie studentov s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorovya v usloviyax inklyuzivnogo vysshego obrazovaniya // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2019. – № 5. – S. 85-92.
12. Nazarova N.M. Inklyuzivnoe obrazovanie: istoriya, teoriya, praktika. Monografiya. – M.: MGPU, 2011. – 220 s.
13. Karpikova Ye.V. Kriterii i pokazateli effektivnosti deyatel'nosti tyutora v inklyuzivnoy obrazovatel'noy srede // Psixologo-pedagogicheskie issledovaniya. – 2021. – Tom 13, № 3. – S. 102-115.
14. Breslin S. Tutoring and Academic Support for Disabled Students in European Universities // European Journal of Special Needs Education. – 2022. – Vol. 37(2). – P. 112-128.
15. Johnstone D., Thomas A. Inclusive Education in Higher Education: Policy, Practice and Evaluation. – London: Routledge, 2020. – 245 p.
16. Snyder M.M. Research-based Practices for Online and In-person Tutoring in Higher Education // Journal of Postsecondary Education and Disability. – 2021. – Vol. 34(3). – P. 210-226.
17. Stodden R.A., Conway E.D. Supporting Postsecondary Students with Disabilities: The Role of Educational Tutors and Mentors // Journal of Special Education Technology. – 2021. – Vol. 36(1). – P. 45-59.
18. Tironi S., Gordon E. Peer Tutoring and Mentoring in Inclusive Higher Education Settings: A Systematic Review // International Journal of Inclusive Education. – 2023. – Vol. 27(4). – P. 489-506.